

युग्मपुरुष यशवंतराव चक्राण

संपादक

डॉ. प्रतिभा पाटील

प्रा. अंबादास आरगडे

एज्युकेशनल पब्लिशर्स

- युगपुरुष यशवंतराव चव्हाण
- © डॉ. प्रतिभा पाटील, प्रा. अंबादास आरगडे
- ISBN No. ९७८-९३-८०८७६-४४-३.
- प्रकाशक - (ISO - 9001:2008 Certify Co.)
 एज्युकेशनल पब्लिशर्स अँण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स,
 पो.बॉ.नं. - १३१ गोकुळवाडी,
 औरंगपुरा, औरंगाबाद.
 दूरध्वनी क्र. ०२४० - २३२९२०४
 भ्रमणध्वनी क्र. ९९७००६७९७१ / ९४२१३०००३६
 ई मेल - educationalpub@gmail.com
 वेब साईट - www.pubeducational.com
- वितरक
 एज्युकेशनल बुक सप्लायर्स
 औरंगपुरा, औरंगाबाद.
 भ्रमध्वनी क्र. ९४२१३०००३६
- मुद्रण स्थळ
 राजमुद्रां ऑफसेट
 औरंगाबाद.
- आवृत्ति - २०१४
- किंमत - ५००/-

टिप : या संपादित ग्रंथातील सामाविष्ट लेखाशी, वैचारिक मताशी संपादक, मुद्रक आणि प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार मा. यशवंतराव चव्हाण,	१३
- मा. आ. सतीश चव्हाण	
२. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार : यशवंतराव चव्हाण,	१७
- श्री. मानसिंग बाळासाहेब पवार	
३. अष्टावधानी आणि चारित्र्य संपन्न नेतृत्व यशवंतरावजी चव्हाण,	२१
- चंद्रशेखर राजूरकर	
४. महाराष्ट्रातील जडण-घडणीत यशवंतराव यांचे योगदान,	२८
- विश्वास भरत पाटील	
५. कर्तृत्व आणि नेतृत्वाचा सुरेख संगम म्हणजे - यशवंतराव चव्हाण,	३१
- उल्हास उढाण	
६. महाराष्ट्राला लोकशाही समाजवादाचा चेहरा देणारा किमयागार यशवंतराव चव्हाण, - डॉ. दीपा क्षीरसागर	३५
७. यशवंतराव चव्हाण : एक अवलोकन,	३७
- प्राचार्य डॉ. शिवाजीराव थोरे	
८. यशवंतराव चव्हाण - उत्तम प्रशासक,	४६
- प्रा. डॉ. एम. सी. पवार	
९. यशवंतराव चव्हाण यांचे नेतृत्व व कर्तृत्व,	५०
- प्राचार्या डॉ. वनमाला गुंडरे	
१०. यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत योगदान,	५३
- डॉ. विश्वास कदम	
११. यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक व सामाजिक विचार,	६२
- प्राचार्य डॉ. खंदारे बी.डी.	
१२. लोकनेता - यशवंतराव चव्हाण,	६७
- प्राचार्या डॉ.एम.एस.देशमुख	
१३. यशवंतराव चव्हाण : एक बहुआयामी व्यक्तीमत्व,	७५
- प्राचार्य डॉ. चक्रधर गायकवाड	
१४. युगपुरुष यशवंतराव चव्हाणांचे राजकीय व सामाजिक योगदान,	७९
- डॉ. हटेकर विजय दत्तात्रेय	

१५. यशवंतराव चक्हाण यांचे आर्थिक विचार,	८७
- डॉ. विद्या राजेंद्र पाटील	
१६. यशवंतराव चक्हाणांचे शैक्षणिक कार्य आणि कर्तृत्व,	९३
- डॉ. एकनाथ खांदवे	
१७. यशवंतराव चक्हाण यांचे शेती, औद्योगिक आणि सहकार क्षेत्रातील योगदान, - डॉ. सुमित्रा विजय पवार	९७
१८. यशवंतराव चक्हाण यांचे भारताच्या परराष्ट्र धोरणाविषयीचे विचार, - डॉ. खेडेकर डी.ए, प्रा. साळवे पी. आर, प्रा. काळे आर. के	१०२
१९. यशवंतरावांनी कुशलतेने, संयमाने मुंबईसह 'महाराष्ट्राचा मंगल कलश' आणला..., - डॉ. अशोक नाईकवाडे	१०८
२०. सुसंस्कृत साहित्यिक, - डॉ. राम रौनेकर	११३
२१. यशवंतराव संवेदनशील मनाचा नेता, - डॉ. मंचक मोरे	११८
२२. साहित्याचे जाणकार - यशवंतराव चक्हाण, - डॉ. सविता खोकले	१२१
२३. यशवंतराव चक्हाणःएक प्रेरणा स्त्रोत, - डॉ. विलास आघाव, डी.जी.नरवाडे	१२८
२४. महाराष्ट्राच्या कृषी विकासात यशवंतराव चक्हाणांची भूमिका, - डॉ. व्यंकट विळेगावे	१३३
२५. यशवंतराव चक्हाण : सामाजिक व आर्थिक कार्य, - डॉ. व्ही.एम. माहुरे	१३७
२६. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चक्हाण, - डॉ. पी.आर. थारकर	१४५
२७. महाराष्ट्रातील लोककर्तृत्वाचे महानायक, - डॉ. प्रतिभा शं. उन्हाळे	१४९
२८. यशवंतराव चक्हाण अष्टपैलू व्यक्तिमत्व, - डॉ. अतुल पवार	१५३
२९. महाराष्ट्रातील राजकारण यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान, - डॉ.राम प्र.ताटे	१५५
३०. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीतील शैक्षणिक योगदान, - डॉ. सविता वावगे	१५९

३१. यशवंतराव चक्हाण यांचे भाषाविषयक धोरण,	१६४
- डॉ. कैलास इंगळे	
३२. समाजकारणासाठी यशवंतराव चक्हाणांचे सत्ताकारण,	१७०
- डॉ. प्रमोद चक्हाण	
३३. शिक्षणतज्ज्ञ : यशवंतराव चक्हाण,	१७६
- डॉ. जे. एस. धायगुडे	
३४. यशवंतराव चक्हाण राजकीय भूगोल आणि सामाजिक विकास,	१८१
- डॉ. प्रमोद ढोकणे, प्रा. षाजी सहदेवन	
३५. साहित्य रसिकप्रेमी : यशवंतराव चक्हाण,	१८६
- डॉ. संजय वाकळे	
३६. महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमध्ये यशवंतराव चक्हाणांचे शैक्षणिक योगदान, - डॉ. सुरेखा शिंदे	१९२
३७. महाराष्ट्रातील कृषी औद्योगिक व सहकार क्षेत्रातील यशवंतरावाचे योगदान, - डॉ. कैलास ठोंबरे, डॉ. सुभाष सावंत	२००
३८. आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमध्ये यशवंतराव चक्हाण यांची शैक्षणिक कार्ये आणि विचार, - डॉ. पी. एम. माने	२०३
३९. यशवंतराव चक्हाणांचे शैक्षणिक विचार,	२१९
- डॉ. कल्पना घारगे	
४०. यशवंतराव चक्हाण :- कर्तृत्व - नेतृत्व व वक्तृत्व,	२२४
- डॉ. सुनील पिंपळे	
४१. सर्वस्पर्शी व्यक्तीमत्व : यशवंतराव चक्हाण,	२२८
- डॉ. बल्लीराम पांडे	
४२. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडण-घडणीत योगदान,	२३३
- डॉ. जिजाबाई कांगणे	
४३. यशवंतराव चक्हाणांचे कृषी, औद्योगिक व सहकार क्षेत्रातील योगदान, - डॉ. गोविंद देशमुख, डॉ. व्यंकट पाटील	२३७
४४. यशवंतराव चक्हाण यांचे आर्थिक विचार,	२४३
- डॉ. सी. आर. पिचारे, प्रा. ए. आर. चक्हाण	
४५. यशवंतरावांच्या आर्थिक विचारांचे अवलोकन,	२५०
- डॉ. चौधरी आर. एम.	
४६. आर्थिक व सामाजिक परिपेक्षातून यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान,	२५४
- डॉ. पुरुषोत्तम देशमुख	

४७. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या राजकीय जडणघडणीतील	२६१
योगदान, - डॉ. बाबासाहेब देशमुख	
४८. यशवंतराव चक्हाणांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीतील योगदान,	२६७
- डॉ. दत्तात्रय वाबळे	
४९. यशवंतराव चक्हाण याचे महाराष्ट्राच्या जडण-घडणीत राजकीय	२७२
योगदान, - डॉ. चत्रभुज सोळंके	
५०. यशवंतराव चक्हाण : एक ऐतिहासिक व्यक्तीमत्व,	२७५
- प्रा. सौ. गीतांजली भी. बोराडे	
५१. युगपुरुष यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत	२८१
शैक्षणिक व सामाजिक विचार, - प्रा. बी. एम. चक्हाण	
५२. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्रातील विकास पर्वातील योगदान,	२८५
- प्रा. संजय पाटील	
५३. महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत यशवंतरावांचे योगदान,	२८९
- प्रा.गजानन चिट्ठेवाड	
५४. मा. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीतील राजकीय	२९८
- योगदान, * श्रीमती आरती सरोदे , श्रीमती रत्ना पाटील	
५५. यशवंतराव चक्हाण एक कुशल राजकीय व प्रशासकीय नेतृत्व,	३०२
- प्रा. संतोष काकडे	
५६. स्व. यशवंतराव चक्हाण यांचे काँग्रेसविषयीचे तत्त्वज्ञान आणि भूमिका,	३०७
- प्रा. के. जी. सुतार	
५७. महाराष्ट्राच्या विकासात यशवंतराव चक्हाण यांचे कार्य व भूमिका,	३१७
- प्रा. प्रदीप नेरकर, डॉ. विशाल करपे	
५८. लोकशाही समाजवाद आणि यशवंतराव चक्हाण,	३२५
- प्रा. कांतीलाल सोनवणे	
५९. यशवंतराव चक्हाण एक बहुआयामी व्यक्तीमत्व,	३३०
- प्रा. सीमा काशीद	
६०. यशवंतराव चक्हाण एक बहुआयामी व विश्वासार्ह नेता,	३३३
- प्रा. वीळेगावे व्यंकट, प्रा. कुडकेकर एन. पी.	
६१. यशवंतराव चक्हाणांचे सामाजिक विचार,	३३६
- प्रा.कालिदास फड, प्रा.पंडीत चक्हाण	

६२. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत राजकीय योगदान, - प्रा. राजू गाढे	३४१
६३. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणेतील शैक्षणिक योगदान, - प्रा. पल्लवी इरलापल्ले	३४६
६४. यशवंतराव चक्हाण आणि महाराष्ट्राची जडणघडण, - प्रा. केशव लहाने	३४९
६५. महाराष्ट्राच्या आर्थिक जडणघडणीत यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान, - प्रा. बबन आमले	३५४
६६. एक उमदा प्रशासकः यशवंतराच चक्हाण, - प्रा. शेख मोहंमद हनिफ इस्माईलसाब	३५९
६७. यशवंतराव चक्हाण साहित्य आणि राजकारण, - प्रा. संदिप ठेंग	३६३
६८. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत योगदान, - प्रा. राणी जाधव-गायकवाड	३६६
६९. यशवंतराव चक्हाण यांचे आर्थिक व शेतीविषयक विचार, - प्रा. प्रदीप शेळके	३७४
७०. यशवंतराव चक्हाण आणि शैक्षणिक परिवर्तन, - प्रा. प्रकाश शिंदे	३७९
७१. यशवंतराव चक्हाणांचे शिक्षणविषयक विचार आणि सद्यस्थिती, - प्रा. रमेश वाघमारे, प्रा. संजय कांबळे	३८३
७२. यशवंतराव चक्हाण : एक अष्टपैलू व्यक्तीमत्त्व, - प्रा. जयश्री गायकवाड	३८८
७३. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत शैक्षणिक योगदान, - प्रा. बिडवे टी. एस.	३९०
७४. युग पुरुष यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत सामजिक विचाराचे योगदान, - प्रा. वाय. आर. घोडके	३९३
७५. यशवंतराव चक्हाण यांचे सामाजिक विचार, - प्रा. लक्ष्मण दळवे	३९७
७६. यशवंतराव चक्हाणांच्या नजरेतून साहित्य, - प्रा. छाया वाडेकर	४०१

७७. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीतील योगदान,	४०६
- प्रा. ढाले एस.यु.	
७८. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासातील योगदान,	४११
- एकनाथ भोसले	
७९. राजकारणातला आदर्श साहित्यिक :यशवंतराव चक्हाण,	४१६
- प्रा. बाळासाहेब वा.सोनवणे	
८०. श्री. यशवंतराव चक्हाण यांचे शैक्षणिक व सामाजिक कार्य,	४२५
- प्रा. वंदना बनकर	
८१. यशवंतराव चक्हाण यांचे सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रातील योगदान,	४३१
- प्रा.गोरे बी.डी., प्रा. राठोड एम.बी.	
८२. महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान,	४३६
- प्रा.भिमराव पुंडगे, प्रा. राजेद्र झगडे	
८३. महाराष्ट्रातील उच्च शिक्षणाच्या विकासात यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान, - प्रा. शशिकांत परळकर	४३९
८४. यशवंतराव चक्हाण : बहुगूणी व्यक्तिमत्त्व,	४४२
- प्रा.प्रतिभा आधार्डे	
८५. यशवंतराव चक्हाण आणि महाराष्ट्राची जडणघडण,	४५०
- प्रा. शळके मदन	
८६. यशवंतराव चक्हाण यांचे राजकीय योगदान,	४५५
- प्रा. व्ही.ए. गायकवाड	
८७. यशवंतराव चक्हाणांचे शैक्षणिक विचार व कार्य,	४५९
- प्रा. शिंदे डी.एस	
८८. यशवंतराव चक्हाण यांचे शिक्षण विषयक विचार,	४६३
- प्रा. पुष्पलता कोकाटे	
८९. श्री यशवंतराव : साहित्याचे एक पान,	४६७
- डॉ. ऋषिबाबा शिंदे	
९०. महाराष्ट्राच्या कृषी व सहकार क्षेत्राच्या जडणघडणीत यशवंतरावांचे योगदान, - प्रा. ज्ञानेश्वर खोजे, प्रा. खंडू नवखंडे	४७०
९१. महाराष्ट्राचा महानेता	४७६
- प्रा. अंबादास आरगडे	

१२. युगपुरुष यशवंतराव चक्हाणांची महाराष्ट्राच्या विकासातील भूमिका,	४८०
- प्रा.यशोदा सांडूर (पाटील), प्रा.व्हि.पी. सांडूर	
१३. यशवंतराव चक्हाण यांचे बहुजन समाजवादी राजकारण,	४८४
- नामदेव पवार	
१४. महाराष्ट्र राज्याच्या जडणघडणीत यशवंतराव चक्हाण यांचे योगदान,	४८९
- शिवाजीराव गायकवाड	
१५. सुसंस्कृत राजकारणी यशवंतराव चक्हाण,	४९३
- कैलास ढगे	
१६. महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत यशवंतराव चक्हाणांचे योगदान,	४९७
- ज्ञानेश्वर कोठूळे, विजय मगरे	
१७. यशवंतराव चक्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या जडणघडणीतील शैक्षणिक विचार व योगदान, - श्री.विजयकुमार काजळे	५०३
१८. यशवंतराव चक्हाण यांचा जीवनपट ,	५०७
- डी.बी. माने	
१९. लोकशाहीचे सच्चे पुरस्कर्ते : यशवंतराव चक्हाण,	५१०
- प्रकाश गायकवाड	
२००. आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार - यशवंतराव चक्हाण,	५१२
- श्री. माणिकराव खिल्लारे	

यशवंतराव चक्हाण यांचे राजकीय योगदान

प्रा. क्षी. ए. गायकवाड

एक सुसंस्कृत राजकारणी, थोर विचारवंत आदर्श लोकप्रतिनिधी, मनस्वी लेखक, सचेती, नेकी, आणि राष्ट्रनिष्ठेचा वसा असणारे यशवंतराव चक्हाण म्हणजे महाराष्ट्राला पडलेले एक सुंदर स्वजन्च होते. सुमारे ४० वर्षांच्या कारकीर्दीत महाराष्ट्रातील राजकारणाला सुधोय दिशा देण्याचे आणि समतोल व जातीभेदरहीत राजकारणाचा वारसा देण्याचे कार्य त्यांनी केले. त्यांच्यावर मानवेद्रनाथ रँय, कार्ल मार्क्स, महात्मा गांधी यांच्या विचारांचा प्रभाव होता. त्यांनी समाजवाद साम्यवाद, मार्क्सवाद व गांधीवाद या विचारसरणीचा बारकाईने होता. या सर्वांचा प्रभाव त्यांच्या राजकीय जीवनावर होता. पं. नेहरुच्या अभ्यास केला होता. या सर्वांचा प्रभाव त्यांच्या राजकीय जीवनावर होता. पं. नेहरुच्या विचारांसी त्यांचे साधारण्य होते. त्यांनी महाराष्ट्राच्याच नक्हे तर देशाच्या राजकारणाला सुध्दा आपल्या दुरगामी विचाराने, नेतृत्वाने चांगले वळण दिले. त्यांच्या संबंध राजकीय कारकीर्दीची छाप महाराष्ट्र व संपूर्ण भारत देशाच्या राजकारणावर उमटल्याचे त्यांच्या कार्यावरुन लक्षात येते.

‘भगतसिंगची फाशी’ या घटनेचा मनावर परिणाम झाला व स्वातंत्र्यलढ्यात सहभागी झाले, १९३२ साली महात्मा गांधीनी सविनयं कायदेभंग चळवळ सुरु केली तेव्हा त्यात भाग घेतला त्यावेळी त्यांना पहिला कारावास झाला. त्या काळात मानवेद्रनाथ रँय व कार्ल मार्क्सच्या विचारांचा अभ्यास केला. या अभ्यासातुनच त्यांचे कांग्रेसमधील रँय पंथीय गटाशी संबंध वाढले. दुसऱ्या महायुद्धाच्या वेळी रँय यांनी घेतलेल्या युद्धविषयक भुमिका त्यांना पटली नाही. परंतु तरीही ते कांग्रेसच्या सोबतच होते. इ.स. १९४० पासुन त्यांनी स्वतःला कांग्रेसच्या वैचारीक बैठकीत झोकुन दिले ते शेवटपर्यंत. वैचारीक ज्ञानाची एवढी शिदोरी वरोबर घेऊन यशवंतराव लोकशाही तंत्राने राज्य कारभार करण्यासाठी विधानसभेत निवडून आले व इ.स. १९४६ मध्ये पार्लमेंटरी सेक्रेटरी झाले.

यशवंतराव चक्हाणांच्या उत्कृष्ट संसद पटूच्या अनेक छटा त्यांच्या विधीमंडळातील अनेक भाषणातुन आपणास लक्षात येतात. ते विरोधी पक्षीयांना आपल्या वादविवाद कौशल्याने नामोहरम करीत असत परंतु हे करतांना कटू व बोचरी भाषा क्वचीतच वापरत.

यशवंतरावांचे व्यक्तीमत्व म्हणजे ज्ञानोपासक व अभिरुचिसंपन्न व्यक्ती. सुसंस्कृत व वैचारीक अधिष्ठान असलेले नेतृत्व आणि मुत्सदी व विरोधकांचाही मान राखणारे संयमी राजकारणी असे होते.

१९५२ मध्ये मुंबई प्रांताची पहिली सार्वजनिक निवडणूक झाली. त्यात ते निवडून आले व मंत्रीही झाले. त्याच काळात ते मुंबई राज्याचे पुरवठा मंत्री असतांना गोवध बंदी

विधेयक विरोधी पक्षांनी विधानसभेत मांडले याविधेयकावर सरकारतर्फे उत्तर देतांना सभगृहाला उद्देशुन म्हणाले की, या प्रश्नाचा आर्थिक दृष्टीने विचार करून राज्यघटने मध्ये ४८ वे कलम घालण्यात आहे. या दृष्टीने या प्रश्नाचा आर्थिक दृष्टीने विचार करावा. असे सांगुन या विधेयकाचा सरकारतर्फे विरोध केला. पुढे यशवंतराव हे स्थानिक स्वराज्य संस्था खात्याचे मंत्री असतांना १९५५ मध्ये ग्रामपंचायत (दुरुस्ती) विधेयक मांडले गेले. या विधेयकाचे त्यांनी त्यावेळी ही जोरदार समर्थन केले.

१९५६ मध्ये स्थापन झालेल्या द्विभाषीक मुंबई राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री म्हणुन त्यांची निवड झाली. पण मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्र निर्मीतीचा प्रश्न पुढे होता. शिवाय अनेक विचारसरणीच्या लोकांना एकत्र बसवून राज्य करणे अवघड होते. तरीही त्यांनी ती जबाबदारी अतिशय चोखपणे पार पाडली. संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मीतीसाठी पुढाकार घेत वेळोवेळी पं. नेहरु, गोविंद वल्लभभाई पंत यांनी मुंबई सहित संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मीतीची किती आवश्यकता आहे हे पटवून दिले. वेळोवेळी त्यांना इतर घटकाकडून मुंबई विषयी विचारले जात होते. मुंबई महाराष्ट्राची आहे की नाही या विषयी बोलतांना म्हणायचे की, मुंबई कोठे आहे याचे उत्तर भुगोलात दिले आहे. मुंबई महाराष्ट्रात असावी ह्या बदलची एकशे पाच कारणे मी देऊ शकेन, पण मुंबई महाराष्ट्रात आहे ही गोष्ट उघड असल्यामुळे सर्व कारणे मी इथे मांडत नाही. पुढे म्हणायचे की, महाराष्ट्रात मुंबई घातली नाही तर महाराष्ट्राचे अकल्याण होईल असे जर मी सिध्द केले तर मुंबई महाराष्ट्रात द्याल का ? राष्ट्रीय नेत्यांना विनंती की त्यांनी मुंबई बाजुला काढुन महाराष्ट्राचे अकल्याण करु नये.

त्यांच्या या राज्यनिर्मीतीच्या प्रयत्नांना यश येऊन १ मे १९६० रोजी मुंबई सहीत महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली व स्वतंत्र महाराष्ट्राचा पहिला मुख्यमंत्री होण्याचा मान त्यांना मिळाला.

मुंबई राज्य पुर्नरचना विधेयक १७ मार्च १९६० रोजी मांडले या विधेयकवार चर्चा करतांना त्यांनी मांडलेले त्यांचे राजकीय विचार किती प्रगल्भ होते हे लक्षात येते. आम्हाला गुजरात राज्यास मदत करावयाची होती यासाठी आम्ही बसलो होतो. सीमेसंबंधी जो वाद तडजोडीने मिटविण्याचा प्रयत्न केला तो चांगल्या बंधुभावाने स्वीकारणे यातच दोन्हीही राज्याचे कल्याण व हित आहे. सीमेच्या बाबतीत कोणत्याही प्रकारे शंकेचे वातावरण ठेवू नये. कारण अशी शंका ठेवल्याने कोणतेही महत्वाचे प्रश्न समोपचाराने सुटणार नाहीत. पुढे त्याच चर्चेत कोकण, मध्य महाराष्ट्र, विदर्भ व मराठवाडा या भागांना नव्या महाराष्ट्रात न्याय कसा मिळणार असे प्रश्न उपस्थित केले. त्यास उत्तर देतांना मा. श्री चव्हाण म्हणाले की, आपल्याला सर्व विभागात एक जिनसी महाराष्ट्र निर्माण करावयाचा आहे. हा विचार ठरलेला आहे ही प्रतिज्ञा एका पक्षाची नव्हे तर तुम्हा आम्हा सर्वांची आहे.

स्वतंत्र महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री असतांना लोकशाही विकेंद्रीकरण समितीच्या अहवालावर बोलतांना ते म्हणाले की, लोकशाही संघटनाचे प्रत्यक्ष राज्यकारभाराच्या स्वरूपात अभिव्यक्तिकरण कोणत्या स्वरूपात करावे यासंबंधी सर्व देशभर चर्चा चालू आहे. या गोष्टीलाच अनुसरुन असे मानले जाते की, आम्हाला पंचायतराज्य निर्माण करावयाचे आहे. ग्रामपंचायत म्हटल की माझ्या डोळ्यापुढे नविन तन्हेचे शिक्षण आणि नविन तन्हेच्या शक्ती उम्या राहतात. हे लक्षात ठेवून आम्हाला ग्रामीण जीवनातील लोकशाही संघटना उभी करावयाची आहे हा लोकशाही विकेंद्रीकरणाच्या पाठीमागचा खरा विचार खरी समस्या आहे.

यशवंतरावांच्याच काळात खन्या अर्थाने पंचायतराज व्यवस्थेचा स्वीकार व अंमलबजावणी महाराष्ट्रात झाली. १९५७ मध्ये ग्रामपंचायत अधिनियमात सुधारणा तर १९६१ मध्ये वसंतराव नाईक समितीच्या शिफारसीला अनुसरुन पंचायतराज पद्धतीचा स्वीकार हे त्यांच्यातील खन्या लोकशाही विकेंद्रीकरणाच्या विचारांचे दर्शन घडते.

महाराष्ट्राचे नेतृत्व करत असतांना त्यांनी अनेक महत्वपूर्ण निर्णय घेतले. त्यात.

१) पंचायत राज या त्रिस्तरीय व्यवस्थेची सुरुवात.

२) राज्य पंचवार्षीक योजनांचा प्रारंभ.

३) १८ सहकारी साखर कारखान्यांची स्थापना.

४) कोल्हापुर व मराठवाडा विद्यापीठाची स्थापना.

५) राज्यातील कृषी विद्यापीठांच्या स्थापनेतही संकल्पनात्मक सहभाग.

६) मराठी साहित्य संस्कृती महामंडळ व विश्वकोश मंडळाची स्थापना. इ.

१९६२ मध्ये चीनने भारतावर हल्ला केल्यावर क्रेंदीय मंत्रीमंडळात संरक्षणमंत्री म्हणून नेहरुंनी यशवंतरावांची निवड केली. तेथेही त्यांनी आपल्या कर्तृत्वाचा ठसा उमटविला. त्यांच्या या कठीण प्रसंगीच्या नेतृत्व गुणाचे वर्णन ‘हिमालयाच्या मदतीला सह्याद्री धावून गेला’ अशा शब्दात केले जाते. पुढील काळात साधुंनी गोहत्या बंदीचे आंदोलन पुकारले तेहाही ईंदिरा गांधीकडून यशवंतरावांना आमंत्रण आले आणि गृहमंत्रीपद ताबडतोब स्वीकारण्याचा आग्रह झाला. त्यावेळीही त्यांनी आपली कामगिरी चोख बजावली हा त्यांच्या कारकीर्दीचा सर्वोच्च बिंदु म्हणता येईल. चिनी आक्रमणानंतर संरक्षणखात्यात चैतन्य आणण्याची जबाबदारी यशवंतरावांनी पार पाडली. १९६७ च्या निवडणुकीनंतर काँग्रेसचा अनेक राज्यांत पराभव झाला. त्यामुळे देशात जी अस्थिर परिस्थिती निर्माण झाली होती. त्या परिस्थितीत त्यांनी गृहखाते खंबीरपणे पण कौशल्याने सांभाळले. अर्थखाते त्यांच्याकडे आले, तेहा बांगला देशाचे युद्ध, दुष्काळ वगैरेमुळे खालावलेल्या आर्थिक परिस्थितीत माजी संस्थानिकांचे तनखे रद्द करणे. इत्यादी उपायोजना त्यांच्या कारकीर्दीत झाल्या. चलनवाढीला आळा घालण्याचे कडक उपाय योजण्याच्या धोरणाचा प्रारंभही यशवंतरावांच्या कारकीर्दीत झाला. पुढील

काळात त्यांनी परराष्ट्र व्यवहार मंत्री, उप पंतप्रधान आणि आठव्या वित्त आयोगाचे अध्यक्ष अशा जाबाबदान्या त्यांनी यशस्वीरित्या पार पाडल्या. त्यांची एक कुशल परराष्ट्र मंत्री म्हणून गणना होत असे म्हणुनच ते सत्तेवर नस्तांनाही काही देशाचे राजदूत त्यांना येऊन भेट असत. १९७७-७८ मध्ये केंद्रात जनता पक्षाचे सरकार असतांना ते विरोधी पक्षनेते होते. खरतर यशवंतरावांची संपूर्ण कारकीर्दच कोणत्याही नेत्याला दीपस्तंभासारखी रस्ता दाखविणारी आहे.

यशवंतराव नेहमी म्हणायचे माणुस जोडा त्याचे चांगले तेवढे घ्या आणि राज्य सर्वांगाने समृद्ध करा. शेवटी सामाजीक एकात्मतेची तळमळ सुसंस्कृतपणा, राजकारणातील सहिष्णुता, राजकारणातील मतभेद असलेल्या पक्षाच्या व्यक्तींशीही आदराने वागण्याची सौजन्यशील दृष्टी आणि खरा लोकशाही दृष्टीकोण, झगमगाटापेक्षा संथपणा, सातत्य हे त्यांच्या नेतृत्वाचे वैशिष्ट आहे आणि तेच त्यांचे शक्तीस्थान आहे असे आपणास म्हणता येईल.

संदर्भ :

- १) यशवंतराव चव्हाण आत्मचरित्र, कृष्णाकांठ, रोहन प्रकाशन मुंबई.
- २) तळवलकरं गोविंद, यशवंतराव चव्हाण व्यक्तित्व व कर्तृत्व, मौज प्रकाशन, मुंबई.
- ३) Kale, B.B. *Man of Crisis*, Bombay 1969.
- ४) Kunhi, Krishnan, T.V. *Chavan and the Troubled*, Bombay, 1971.

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख
मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशिम